

על שני ספרים לקטנים

מאת מרים רות

לעתים רחוקות מופיעים ספרים המתאימים לבני 2—3, בתוכם, בצורתם ובעיצובם. מכאן — שכל ספר כזה ראוי לציון ונותן הזדמנות להבהיר מה הוא ספר טוב לקטנטנים שצועדים את צעדיהם הראשונים על שבילי הספרות. זה מקרוב ראו אור שני ספרים כאלה הראויים לתשומת לב.

1. "לילה טוב ירח", הוא סיפור־ערש במובן הנפלא ביותר של המלה... — כך כתוב על כריכת הספר, שראה אור בשנת 1947 בארה"ב ומאז ידוע, אהוב ומבוקש. הסיפור שקט ומרגיע, כמעט מונוטוני. אין בו עלילה ואין בו הרפתקה. זהו מסע היכרות לילית בתאורה של לפני־שינה, על פני חדר וחפציו, שדרך חלונו נראים שמיים מכוכבים וירח.

החדר שקירותיו ירוקים מתואר שלוש פעמים בשלמות ועוד ארבע פעמים בחלקיו. חלקים בחדר מרכזים את המבט על עצמים מסויימים, מוגדלים במקצת, כשהתמליל עוזר במציאת כל חפץ מוכר ובוֹיהויו בתאורה הלילית. החלק הראשון מונה חפצים: תמונות, "ובית של בובות ועכבר קטן מאד, מסרק, מנורה, דייסה בקערה... עיני הילד מטיילות על גבי עולם של "פה ועכשיו" — של ארנבת קטנה המרדימה את עצמה תוך התבוננות בסביבתה. תמונות של "טבע דומם" ללא צליל וללא תנועה. בתחילת הקטע כיסא־נדנדה ריק, בסיומו — תיאור ארנבת ישישה יושבת בכסא הנדנדה: גברת ישישה שלוחשת 'שה'.

כאן מתחיל מסע חוזר על פני החדר. אם המסע הראשון היה מסע היכרות הרי המסע השני הוא פרידה מהחפצים המתשטטים והולכים ולבסוף נמוגים בחשיכה. קודם פרידה מהחדר כולו: "לילה טוב חדר שינה", אחרי כן פרידה מכל חפץ וחפץ שכבר מוכר לשומע מתחילת הספר. מנייה חוזרת של החפצים עם התוספת

1. "לילה טוב ירח", כתבה: מרגרט ויז בראון, צייר: קלמנט הרד, תרגם: יהודה מלצר, הוצאת אדם, ירושלים 1983.

החוזרת: "לילה טוב", ובסוף — התמונה של החדר יוצאת ממסגרתה הסגורה: "לילה טוב כוכבים, לילה טוב עולם, לילה טוב כולם כולם".

החדר מחשיך, הארנבת הקטנה נרדמה במיטתה וכיסא הנדנדה ריק. התמליל והתמונות מהווים שלמות אורגנית ואי אפשר להפריד ביניהם. התמונות המתארות את החדר צבעוניות. הן מכילות הרבה פריטים. בין התמונות הצבעוניות יש עמודים מצויירים בשחור-לבן, שבהם מתוארים הפריטים בהגדלה מ"קרוב": קערה, בית בובות, חתולים ועוד. התמונות בשחור-לבן מגרות את הילדים לחפש כל פריט שוב ושוב בתמונה הצבעונית הכוללת ומראה כל חפץ במקומו. העריכה הזאת מזמנת התבוננות חוזרת.

הקצב של מניית הפצים ודיפדוף מרדימים כמעט כמו ניענוע של ערישה. הפרידה מהתפצים חוזרת כמעט באותו הסדר, אך המבט מגלה תפצים נוספים, כמו "לילה טוב שעות ועוד שעות" — "לילה טוב דף ריק". התבוננות חוזרת מולידה תגלית חדשה ומאריכה את "טכס" הפרידה.

הסופרת מרגרט וייזבראון מכירה היטב את קהל השומעים. היא מתחיה בעולמם של קטני-קטנים ומתארת את האווירה המיוחדת של הילד לפני השינה. זו שעה של בדידות בה החושך משנה את פני העולם המוכר. דממה מסביב ובמקום הסביבה האנושית נותרה רק סביבה של הפצים דוממים. קריאה חוזרת של הסיפור לפני השינה מקילה על הפרידה ומציגה טכסיות מרגיעה לשגרה יומית. בוודאי יהיו ילדים שיאמצו את השיטה ואף הם ימנו את פריטי חדרם ויפרדו מהם על פי הסדר.

אכן, זה סיפור־ערש אידיאלי נוסך בטחון. מניית המוכר פעמיים, מסע תוזר בסביבה מוכרת — פעמיים. חזרות בשביל סיפורי ידוע ומוכר דומה לכיבוש טריטור־יאלי של סביבת חיים. ככל שהשביל יותר מוכר — יותר קל ויותר נעים לטייל בו. ועוד: יחסם של קטנים אל תפצים כיחסם אל עצמם ואל דמויות אנושיות. טבעי להם להיפרד בלילה טוב מקערה, מסרק, תמונה — הרי גם הם שייכים לעולמו הקרוב של הילד. הפרידה מהעצמים הולמת את דרך החשיבה הילדית, לפיה כשעיניו שלו נעצמות והוא ישן — ישנים עמו כל התפצים וכל היקום.

לסיכום: "לילה טוב ירח" היא יצירה קטנה, מיניאטורית, אך היא מתארת בפשטות ובאמינות את עולמו של הילד הקטן ועוזרת להבינו. נסו לספר את הסיפור לבני שנתיים־שלוש ותיווכחו.

2. "גדי קטן". לפניו קובץ של שירים קצרים בני ארבע שורות כששתיים מהן מתחרזות. הצליל, הקצב והמשקל של השירים מבטיח שהשירים ייהפכו חיש מהר ל"שירי אמירה" בפי הקורא המבוגר, וגם הקטנים ילמדום חיש מהר ויעזרו בהיגורם. הספר מכיל 20 שירים קטנים תיאור אפיזודות קטנות שאובות מחיי הילד

2. "גדי קטן רוצה חבר", כתבה: חיה שנהב, איורים: אורה איתן, הוצאת מסדה 1983.

הקטן ומוכרות לו היטב. שני שירים שילוו את שיגרת יומו של הילד אל שולחן האכילה ואל נטילת הידים של לפני האכילה :

המרק בסיר רותח,	רוחצים את הידים
כל הבית מלא ריח,	מסבנים, שוטפים במים,
השולחן ערוך, מוכן,	מנננים היטב היטב.
והאוכל — מצויין !	עכשיו לארוחה נשב !

שירים אחרים ייאמרו בהזדמנויות מתאימות בטיול :

בשמחה ליאור אומר :	בשדה הצב זוחל,
"הנה צפור על הגדר !"	מסתכל ומסתכל
מציצת הצמור :	ופתאום הוא נעמר,
"ציץ-ציץ-ציץ, שלום ליאור !"	מה ראית צב נחמד ?

שירים אחדים על בעלי-חיים מאונשים פועלים בהתאם לחשיבה הילדית : "גדי קטן רוצה חבר" — "כל כך חולים השועלים" — "הארנבת החרוצה את ילדיה רחצה" — "איפה גר העכברון ?" ושיר אחד, יפה, מתאר עולם דמיוני :

חנה בית על ענן,	כל היום קורא, כותב,
בבית גר גמד קטן.	אף פעם לא יירטב.

חרוזי אמירה הם הסוג הספרותי הראשון שהתינוק שומע בחייו. צליל החרוזים, קיצבם ומשקלם גורם להנאה ונקלט בלא-יודעין עוד טרם יבין התינוק את משמעותן של המלים. המבנה המסודר השירי שונה ונבדל מכל דיבור אחר שנשמע בסביבתו המילולית של התינוק וייחודו השירי מתגבש לאוזן, מעורר תגובות ריגושיות ומוטוריות ללחן המיוחד של הדיבור החגיגי המובנה. מכאן שחרוזי אמירה אינם נשכחים. הם עוברים גילגולים בתקופות חיים שונות : בראשית — נקלט הקצב והלחן ; אחרי כן בוקעים מהטכסט המלים המוכרות, והנה מבינים את כל השיר ומסוגלים לחזור עליו ולהגידו מתחילתו ועד סופו. בזמן רכישת הקריאה שמחים לפגוש את המוכר בספר — כמי שפגשו מכרים קרובים וטובים המעוררים אסוציאציות נעימות המובילות לאמא או לאבא שהשמיעו לו את השירים בראשית חייו.

כך קורה, שהורים שנושאים עמם שירי אמירה מילדותם מוסרים אותם בלא-יודעין לילדיהם : החרוזים נשלפים ממעמקי אוצר הזכרונות ונושרים מהשפתיים בהזדמנויות המתאימות. פעם — לשעשוע — "עגור-חגו ברווזים" (מ. ילך-שטקליס) "זה הדב הצהוב..." (ל. גולדברג) לעתים כסיפור : "רצה הקיפוד עם מישהו לרקוד" (אנדה עמיר), לעיתים להרגעה : "הס הרוח, שקוט הרוח ! אל תבכה ותן לנוח..." (ל. גולדברג) ; לעתים לנחמה : "רצתי, רצתי ונפלתי..." (פ. ברגשטיין), לעתים למשחק : "נדנדה עולה עולה..." (פ. ברגשטיין). האוירה של ההיגוד משתנה לפי השיר ולפי המצב, אך המלים תמיד רוויות אהבה ואינטימיות.

מצאתי בין האימהות אחת, שחזרה ואמרה את שירו של ח. נ. ביאליק :

"היש כעוללי ?	ורא-נא חן שפתי	היש כעוללי ?
היש כגוזלי ?	חכמתו הרבה,	היש כאפרוחי ?
מי יתן וכפניו	בצפצפו 'אמא' !	אשרי שבני הוא
כך יאיר מזלי	ובמלמלו 'אבא'	ואמו אנוכי !"

בשומעי את קולה העמוק המזדמר בדיבור כמעט מונוטוני, רציטיבי — הרגשתי שאני עדה ללידוי אהבה חרישי הבוקע מתקופה אחרת ומזמן אחר ונושא עמו עבר רחוק של זכרונות ילדות קדומים. אפילו המבטא היה מלעילי ובקולה שלה רטט של קול אמא. "עוללי" — "גוזלי" — "מזלי" — שהתגלגלו בפיה ברכות של "האי-לי-לו" העתיק של שיר הערש. היא לא בחנה את המלים "הקשות" של שירי ביאליק. היא שפעה את המלים שחיו בלבה ומסרה את אשר היא קבלה.

חרוזי האמירה מהווים מעין שער כניסה לספרות. האוסף היפה של חיה שנהב יצטרף לחרוזי האמירה שנשמעים בקרבנו כמו יצירות עממיות שנמסרות בעל פה. כשיצא הספר "בואו עננים" (לאה גולדברג, הוצאת ספרית פועלים 1983), אנשים רבים גילו בו שירים שעד הדפסתם בספר לא ידעו שהם נכתבו על ידי ל. ג. נאחל למחברת "גדי קטן רוצה חבר", שגם השירים האלה ייאמרו בעל-פה, יחדרו ללב הילדים ויחיו בפיהם.

עיצובו של הספר

הספר עשוי ברוחב לב, באהבה ובהבנה. יש איזון מושלם בין השיר לבין התמונה : מצד אחד — השיר באמצע העמוד וסביבו שטח לבן, ריק. אמצע העמוד שממול השיר — תמונה צבעונית שרומזת על תוכן השיר, וסביב התמונה — שטח לבן וריק. הילד שומע את השיר ומתבונן בתמונה וכך נוצרת סינכרוניזציה מצויינת בין מראה עיניים למשמע אזניים. המשטח הלבן שמסביב לתמונה מרכז את המבט. התמונות אינן "ממוסגרות" ויוצרות את ההרגשה הטובה, כאילו צויירו זה עתה. התחושה הזאת מתגברת כשענפי עץ, נמלים ועוד עצמים יוצאים מהתמונה. החלוקה הזאת — תמונה מול שיר — היא קו רתמי לאורך כל הספר, יוצר שיווי משקל נעים לעין ולאוזן ומייחס תפקיד שווה למשוררת ולמאיירת. כל שיר מתקשר עם התמונה המלווה וכל תמונה מעוררת את מילות השיר. כל ילד יכול למצוא את השיר האהוב עליו על פי התמונה או לחזור ולהתבונן בתמונה האהובה עליו ולבקש לשמוע את השיר הקשור לתמונה.

המאיירת מצאה גם דרך יפה לקשט את העמוד בו מודפס השיר : כל שיר מתחיל באות מוגדלת ומקושטת. גדי קטן עומד על שתי רגליו ונשען על האות ג' ; גמד קטנטן יושב על האות המוגדלת ה' וקורא בספר ; בשיר אחר המתחיל באות ה' יש מרקיה מהבילה על האות.

הקישוט הקטן יוצר גירוי לעיניים ומציין קשר מוחשי בין התמליל לבין התמונה

(המשך בעמוד 125)

שממולו ורומז על תוכן השיר. הקישוט — מתאר פריט מהתמונה השלמה או תוספת לה. מעניין לראות איך חוגגים הקטנים כשהם מגלים את הציורים הקטנים: אפרוח אחד, קטנטון, עומד על אות, כאילו עזב את חמשת אחיו שמטיילים על דשא ממול, או את המזלף המצטרף לאת ולמגרפה.

“בטנת הספר” בפתחה ובסיום זוכה לתשומת לבם של הילדים אחר שהתקשרו לספר לשיריו ולתמונותיו הם משתמשים באותיות המסמלות את השירים, כפי שמכונן משתמש בתוכן עניינים: מחפשים בין האותיות המקושטות באיורים את השיר האהוב ומזמינים לקרוא אותו קריאה חוזרת. אל נחפש בשימוש האותיות חוקיות דידקטית! המטרה — דקורטיבית בעיקרה והיא מוסיפה ליופיו של הספר ולכוח משיכתו.

לסיכום: כתבתי בהרחבה על שני ספרים יפים המתאימים לקטנטנים. באמצעות התייחסות לספרים טובים ניתן להסביר עקרונות המאפיינים הבנה ספרותית של בני 3—2. נעים לדעת שיש ספרים ומאיירים שמסוגלים להלביש מחלצות ספרותיות על אירועים קטנים של יום יום ולגרום להנאה ספרותית. טוב שיוצרים שיר מחומרים פשוטים, שיר בעל קצב, צליל ומשקל שמהדהד באוזני הילדים ומעורר אותם לזכר שיר.

מרים רות